

ОБЩЕСТВЕНАТА ЛЕГИТИМНОСТ НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО И МЯРАТА ЗА ДОБРО И СПРАВЕДЛИВО

Гл. ас. д-р Мария Михайлова

Българска академия на науките, Институт за държавата и правото

Общественият договор изисква държавната власт да създаде необходимите законодателни механизми за защита на обществените отношения, включително съответна санкционна система, която да предвижда наказване на отклоняващото се поведение на определени членове на обществото, изразяващо се в накърняване на защитените правно значими обществени ценности. Общественият договор, който са обект на защита от нормите на наказателното право, трябва да бъдат значими до степен, че тяхното накърняване да застрашава нормалното функциониране на обществения договор.¹

Спецификата на обществените ценности, обект на закрила от правото, произтича от тяхната аксиологична принадлежност, която изисква правната им регулация да отговаря на два основни критерия – за доброто и справедливото. Казаното важи в най-пълна степен за наказателното право, което е правният отрасъл с най-силно репресивно въздействие върху обществото и поради това съставляващ материя с особена чувствителност относно осигуряването на мярата между доброто и справедливото.

Наказателноправната регламентация е призвана да „идентифицира“ доброто, като защити именно тези обществени ценности, които са общозначими в прав-

¹ Когато се преценява характерът и степента на предоставяната от българския Наказателен кодекс закрила на значимите обществени ценности, следва да се ръководим и от една от най-важните характеристики на наказателното право, за която проф. Пламен Панайотов във Въспителни думи за научната конференция, посветена на 120 години от приемането на Наказателния закон от 1896 г. „Наказателно законодателство – традиции и перспективи“, в: Сборник доклади „Наказателното законодателство – традиции и перспективи“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, ISBN 978-954-07-4170-3, с. 14, посочва: „Не бива да забравяме, че тъкмо наказателното право е онзи отрасъл на правото, който няма ограничения в обхвата на регулираните отношения. Затова си заслужава, дискутирайки тенденциите за развитие на наказателното право днес, да ги преценим и от гледна точка на глобалните предизвикателства пред човечеството“.

ното съзнание на всеки член на обществото и фундаментални за функционирането на самия обществен договор. В тази аксиологична дейност се изразява мярата за доброто в правото.

Същевременно наказателноправната регулация трябва да „отмери“ такава санкция за всяко едно отклоняващо се поведение, щото да осигури баланс между защитата на обществената ценност, обичайната степен на нейното засягане от този вид девиантно поведение и степента на засягане със санкцията на индивидуалната сфера на дееца. Тази оценъчна по своята природа дейност осигурява намирането на мярата за справедливото.

По отношение на аксиогичната дейност по измерването на доброто при преценка на това кои обществени ценности следва да бъдат защитени от нормите на наказателното право, следва да се има предвид, че всяко количествено измерване на самите обществени ценности в процеса на криминализацията и респективно на диференциация на наказателната отговорност от нормотвореца, не е възможно. Всеки опит да се потисне метафизичната характеристика на обществените ценности чрез създаването на количествени измерители ще доведе до дисбаланс в общественото правосъзнание. Историческият опит показва, че опитно изработените правила и човешката интуиция са достатъчни индикатори при определяне значимостта на защитаваната обществена ценност, на обществената опасност и на моралната укоримост на отрицателните обществени явления с оглед определяне на типичната тежест на противоправното деяние и определяне на необходимостта същото да бъде обявено от закона за наказуемо престъпление. Това е идеалният модел за осмисляне на процеса на криминализиране и респективно на диференциране на наказателната отговорност, както и на декриминализиране. Наказателните политики на законодателите обаче се отклоняват от този модел и често са насочени към осигуряването на приоритет на определени обществени ценности при закрилата им чрез средствата на позитивното наказателно право.

Израз на нарушаване на принципа на справедливостта в наказателното право е прекомерната криминализация (т.нар. свръхкриминализация). Тя може да се прояви в няколко аспекта. Свръхкриминализация е налице, когато се пристъпва към криминализиране на деяния, които по своята правна природа, т.е. по обичайната тежест на обществената си опасност не разкриват белезите на престъпление. Прекомерната криминализация може да се прояви и в неправилно оценяване на обичайната обществена опасност на иначе едно престъпно деяние и оттам определяне на завишена тежест на предвидената за него санкция в процеса на диференциране на наказателната отговорност. Свръхкриминализация е налице и при недекриминализиране на престъпления, чиято обществена опасност е намаляла или защитаваните от които обществени отношения са загубили своята значимост.

Прекомерна криминализация от първия, посочен по-горе вид, изразяваща се в криминализиране на деяния, които не разкриват белезите на престъпления, през последните десетилетия в България, често е следствие на управленска немощ за регулиране на обществените отношения в обичайните им сфери на регулиране или пък е реакция на общественото мнение и натиск по конкретни поводи, водещи до ескалация на общественото напрежение.

Неизпълнението на административноправни задължения следва да бъде регулирано с административноправни санкции. Когато обаче административният апарат на държавата не успява ефективно да регулира тези отношения, които с извършването на административното правонарушение са излезли от нормалното, обичайното, очакваното развитие на общественото отношение и които административният апарат посредством налагането на административна санкцията следва да върне в обичайни им ход, се получава изкуствено повишаване на обществената опасност на тези деяния. Ето защо в опита си да върне общественото отношение в обичайния му ход, законодателят прибегва до криминализирането на съответното деяние. Налице е привидност на обществената опасност на деянието. Същото продължава да не бъде общественоопасно до степен да бъде определено като престъпление, но е криминализирано като такова. В този случай наказателната репресия се използва за регулация на непрестъпни обществени отношения, което води до дестабилизиране на наказателноправната система и оттам до загуба на легитимност на същата. Това води до дисбаланс в най-значимата обществена система за справедливост – наказателноправната система, и оттам до дисбаланс в самите обществени отношения.

За членовете на обществото започват да се губят общовалидните представи за престъпно и непрестъпно, губи се ясният ориентир и оттам се разклаща доверието в наказателноправната система и се нарушава ефектът и въздействието ѝ върху членовете на обществото. Загубата на ясен ориентир за престъпно и непрестъпно може да повлияе общата престъпност в обратната на целената посока на развитие, именно същата да се увеличава. Криминализирането на определени правонарушения без анализ на причините и факторите, способствали за появата им, както и на обществената им опасност, в опит да се намалят случаите на това правонарушение под страх от наказателна отговорност, е неприемливо. Подобно управленско решение не е ефективно, тъй като то води до дисбаланс и поражда негативи както по отношение на самото обществено отношение, за което се създава наказателноправна регулация, така и по отношение на самата наказателноправна система, тъй като се нарушава обществената ѝ легитимност и оттам се намалява чувството за задължителност на наказателноправните предписания за поведение в обществото.

До голяма степен реакциите на законодателя спрямо общественения натиск за приемането на едно или друго решение в областта на наказателното законодателство, които също могат да доведат до свръхкриминализация, са обусловени от състоянието на общественото правосъзнание. Невъзможността на широката общественост да следи процесите по разграничаване на административното нарушение от престъплението съобразно степените на обществената им опасност, както и да разбира начините и принципите съгласно които функционира наказателното право, разбирано като най-репресивния, най-тежкия социален регулатор, както и да си ги обяснява по достъпен за нея начин, предполага възникването на една социална енигма по отношение на тези процеси.

Неразбирането на тези процеси води от своя страна до дезинтересиране от общата наказателна политика на държавата и затваряне на вижданията и целите на отделните членове на обществото до личното им социално битие. Поради това

обществеността не формира правно обусловено поведение, т.е. такава осмислено от общественото правосъзнание, а формира своето поведение въз основа само на емоциите и реакционната психология, което проявява по конкретни поводи, провокирано от структурата на естествените социални регулатори. Ето защо държавата следва да провежда и активна социално-икономическата превенция на престъпленията чрез въздействие върху правното съзнание и изграждане на правната култура на гражданите.

Въз основа на резултатите от проведеното през 2016 г. изследване за определяне на относителната тежест на наказателната репресия в Наказателния кодекс на Република България чрез прилагане на математически модел² бяха формулирани няколко извода за характера и приоритетите на българската наказателна политика, които са от значение за изясняване на протичащите в България процеси на криминализация и диференциация на наказателната отговорност. На първо място, българската наказателноправна система е изградена въз основа на етатисткия подход, като с особена острота са предвидени за наказване посегателствата върху устоите на държавата в редица нейни преки проявления – държавна сигурност, работа на държавните органи, военната сигурност, отбранителната способност, стопанството, сигурността на фиска, и т.н. На следващо място са защитени обществени ценности, които не са пряка функция/проявление на държавната власт, но са част от обществения договор – това са ценности като: редът и общественото спокойствие, правата на гражданите, сигурността на спортните мероприятия, общоопасните престъпления. На трето място са защитени и отделни обществени ценности, чието престъпно засягане се отразява върху индивидуалната сфера на конкретен отделен член на обществото, но характерът на накърнената обществена ценност е такъв, че това посегателство застрашава цялото общество – такива ценности са животът, здравето, неприкосновеността на личността.

Справедливостта като самостоятелен социален регулатор изисква съответност не само между увреждащото обществената ценност деяние и неблагоприятни правни последици в сферата на извършителя, реализирани посредством наложеното наказание, но и съответност на мярата, която се прилага към деянията, увреждащи различни ценности. Често това изискване на социалната справедливост бива нарушено, тъй като мярата при определяне на тежестта на наказателната репресия при даден вид престъпления не е съответна на мярата, която използва законодателят при определяне на наказателната репресия по отношение на останалите престъпни състави, закрепени в нормите на наказателния закон.

Същевременно проявна форма на свръхкриминализация е и недекриминализиране на престъпни състави, които са загубили високата си степен на обществе-

² Михайлова, М. Използване на математически модел за измерване на относителната тежест на наказателната репресия в Наказателния кодекс на Република България (правно-социологически анализ) – В: Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев. Сборник доклади от научна конференция, организирана от Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, проведена в гр. София на 14 ноември 2016 г. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017, с. 373 – 382.

на опасност или пък са отпаднали от спектъра на престъпността. В последните години в България законодателят се въздържа да пристъпи към декриминализиране, макар че необходимост от такова е налице по отношение на някои престъпления от Особената част на Наказателния кодекс.

В този контекст е добре да се обърне внимание и на една друга държавна политика, която не беше реализирана, а именно либерализацията на наказателната отговорност, на която до голяма степен бяха подчинени нормите на проекта на нов Наказателен кодекс.³ Прави впечатление, че в проекта на нов Наказателен кодекс не бяха много престъпленията, които се предвиждаше да бъдат декриминализирани, като в повечето случаи ставаше въпрос за престъпления, които не се наблюдават в актуалната структурата на престъпността в държавата – напр. поставянето в опасност от заразяване с венерическа болест (чл. 135, ал. 4 от НК – действащ) и отказът на заразено с венерическа болест лице да се лекува (чл. 135, ал. 5 от НК). Същевременно беше предвидено отпадане на наказуемостта на престъплението образуването на партии на религиозна основа и използването на църква или религия за пропаганда против държавната власт (чл. 166 от НК – действащ), което не беше мотивирано в достатъчна степен. Като цяло проектът на нов Наказателен кодекс не беше насочен към декриминализация, а по-скоро към либерализиране на наказателната отговорност. Политиката на либерализация на наказателната отговорност не беше добре приета от обществеността, поради което предприетата мярка от страна на държавната власт не беше припозната от обществото и не получи обществена легитимност.

Въз основа на направения анализ могат да бъдат изведени няколко важни извода във връзка с наказателното нормотворчество. Предприеманите законодателни инициативи в областта на наказателното право по-често са продиктувани или от обществения натиск при реализирането на събития с широк обществен отзвук, или са инспирирани от ангажименти на държавата по европейски или международни актове, или са резултат на инцидентни нагласи и цели. Във всички случаи на извършени промени в наказателния закон обаче се наблюдава липсата на достатъчно мотиви и често нарушаване на баланса в Особената част на Наказателния кодекс. Липсата на последователност на законодателните промени в НК ни изправя пред опасността наказателноправната ни система да загуби обществената си легитимност.

³ Проектът за Наказателен кодекс на Република България със сигнатура 402-01-8 може да бъде намерен на официалната интернет страница на Народното събрание на Република България на адрес: <http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/14759>.

ОБЩЕСТВЕНАТА ЛЕГИТИМНОСТ НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО И МЯРАТА ЗА ДОБРО И СПРАВЕДЛИВО

Гл. ас. д-р Мария Михайлова

Българска академия на науките, Институт за държавата и правото

Резюме: Наказателноправната регламентация е призвана да „идентифицира“ доброто, като защити тези обществени ценности, които са общозначими в правното съзнание на всеки член на обществото и фундаментални за функционирането на самия обществен договор. В тази аксиологична дейност се изразява мярата за доброто в правото. Същевременно наказателноправната регулация трябва да „отмери“ такава санкция за всяко едно отклоняващо се поведение, щото да осигури баланс между защитата на обществената ценност, обичайната степен на нейното засягане от този вид девиантно поведение и степента на засягане със санкцията на индивидуалната сфера на дееца. Тази оценъчна по своята природа дейност осигурява намирането на мярата за справедливото. Всяко нарушаване на тези два процеса води до загуба на обществена легитимност на наказателното право.

Ключови думи: наказателно право, обществена легитимност, мяра за добро и справедливо.

THE PUBLIC LEGITIMACY OF CRIMINAL LAW AND THE MEASURE OF GOOD AND JUSTICE

Chief Assis. Prof. Mariya Mihaylova, PhD

Bulgarian academy of sciences, Institute for the State and the Law

Summary: The criminal law regulation is called to „identify“ the good by protecting those public values that are universal in the legal consciousness of every member of society and which are fundamental to the functioning of the social contract. In this axiological activity the measure of the good in law is expressed. At the same time, the criminal law regulation must „measure“ such a sanction for any deviant behaviour in order to ensure a balance between the protection of public value, the usual degree of its impact on this type of deviant behavior and the degree of impact with the sanction of the individual sphere. This value-based activity ensures that the measure of justice is found. Any violation of these two processes leads to a loss of public legitimacy of criminal law.

Keywords: criminal law, public legitimacy, measure of good and justice.